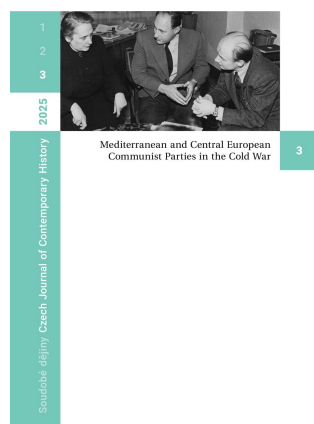

Zitierhinweis

Baránek, Daniel: review of: Mečislav Borák, První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem (1939-1940), Ostrava: Český Svaz Bojovníků za Svobodu, Městský Výbor, 2009, in: Soudobé dějiny, 2011, 1-2, p. 215-219, DOI: 10.15463/rec.1189732690

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Recenze

Transporty do Niska – nácvik holokaustu

Daniel Baránek

BORÁK, Mečislav: *První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Šenov u Ostravy, Tilia 2009, 301 stran.

Výzkum života Židů v Protektorátu Čechy a Morava byl po válce téměř půl století limitován postojem komunistického režimu vůči historiografii, která měla sloužit především k jeho legitimizaci. Profesor Mečislav Borák, který působí na Slezské univerzitě v Opavě a zabývá se zejména dějinami Slezska a tamních menšin za druhé světové války, česko-polskými vztahy a perzekucí československých občanů v Sovětském svazu, ovšem naznačuje, že příčinou omezování svobodného bádání a zkreslování této historické kapitoly nebyly pouze politické poměry, ale rovněž snaha zastřít výčitky svědomí pramenící z lhostejnosti vůči deportacím Židů anebo také „mindrák“ z toho, že podstatnou část zahraničního odboje netvořili „praví Češi“, nýbrž Židé: „Po téměř půl století byl u nás šířen zlovolný mýtus o ‘trpné oběti’ Židů, kteří šli do plynu jako ovce na porážku. Pokrytecky se tak zastírala zřejmě spoluvina – vždyť česká protektorátní vláda neprotestovala proti deportacím a slovenská vláda je dokonce sama organizovala. Židovské oběti byly beze studu započítávány do celkového počtu obětí okupace v Československu, aniž se měl kdokoliv dovědět, že tvořily naprostou většinu těchto ‘národních obětí’. Tím méně se mluvilo o hrdinství Židů na frontách světové války či o tom, že právě Židé tvořili v počátcích našeho zahraničního odboje na Západě i na Východě jeho podstatnou část.“ (s. 209 a 220)

Teprve s jistým odstupem času a s pádem komunismu se mohlo začít rozvíjet zkoumání holokaustu v českých zemích. Ve středu zájmu přitom stálo právní postavení Židů v protektorátu, deportace vedoucí přes Terezín do vyhlazovacích táborů

a terezínské ghetto samotné. Celkem stranou pozornosti přitom zůstával první transport Židů nejen v rámci protektorátu, ale v celé Evropě – transport do Niska nad Sanem v Polsku. Zahraniční historikové (Jonny Moser, Seev Goshen, Livia Rothkirchenová, Erich Kulka) se o tomto transportu více zmiňovali od sedmdesátých let, česká historiografie tak ovšem mohla činit až o dvacet let později. Výsledky zkoumání dílčích problémů byly publikovány zejména ve sborníku *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“*,¹ ovšem první ucelené odborné zpracování tohoto tématu představuje až Borákova kniha *První deportace evropských Židů*, s podtitulem *Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*, která vyšla roku 2009 a následujícího roku byla přeložena do angličtiny.²

Již kvalitní křídový papír a bohatá obrazová příloha, jež čítá celkem devadesát stran a zpřístupňuje nejen archivní dokumenty a fotografie transportovaných Židů, ale také třeba kresby vězňů z tábora v Nisku, napovídá, že tato publikace se snaží oslovit širší okruh lidí než jen odbornou veřejnost. Laické čtenářstvo si bezpochyby skutečně přijde na své, nicméně ti náročnější se musí namísto poznámkového aparátu spokojit pouze s obsáhlým seznamem použitých pramenů a literatury. Snad zřetel na širší publikum vedl také místy Boráka k určité emocionalitě. Jistou míru patosu obsahuje například pasáž pojednávající o průběhu „křišťálové noci“ v Sudetech: „Dobová fotografie z Opavy ukazuje hořící synagogu: kopule zachvácená požárem se už propadá, zdi září oslepujícím jasnem do tmy, plameny vrhají přes tyčkový plot záblesky světla na postavy místních občanů, přihlížejících s rukama v kapsách nezvyklému divadlu.“ (s. 16) Také závěrečná část knihy má zapůsobit především na city: „Od počátku války už uplynulo sedmdesát let a poválečný svět se k nepoznání změnil. Změnili se však i lidé? Ač se to zdálo skoro nemožné, antisemitismus se znovu obrodil a nabývá na síle i v zemích, v nichž skoro žádní Židé už nezbyli. Existence plynových komor je zpochybňována a tvrzení o šesti milio-
nech zavražděných Židů je prý jen trikem židovské propagandy.“ (s. 252) Dost dobře chápu Borákovo rozhořčení, nemyslím si však, že by takováto citově podbarvená vyjádření dokázala případně zpochybňovače holokaustu přesvědčit.

Ostatně takovýchto emocionálně podbarvených pasáží nebylo vůbec třeba, neboť příběhy transportovaných Židů, které líčí Borák nebo samotní pamětníci transportu, jsou pohnuté už samy o sobě. Tak je tomu třeba u vyprávění Arnošta Bachracha: „Vodu nám (při transportu do Niska – pozn. DB) vůbec nedávali, a jelikož cesta včetně pobytu ve vagonech na přednádraží v Ostravě trvala celkem 48 hodin, lze si snadno představit to utrpení.“ (s. 70) Právě vyprávění, plné často jen strohých náznaků obrovského utrpení, považuji za nejsilnější stránku této knihy. Čtenář s napětím sleduje přípravu transportu na podzim 1939, jeho průběh, budování tábora,

1 NESLÁDKOVÁ, Ludmila (ed.): *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“: K 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava, Rondo 1995.

2 BORÁK, Mečislav: *The first deportation of the European Jews: the transports to Nisko nad Sanem (1939–1940)*. Opava – Šenov u Ostravy, Silesian University – Tilia 2010.

život v tamních podmínkách, zrušení tábora i návrat zbylých přibližně pěti set Židů na jaře 1940 zpět do protektorátu.

Ještě více strhující jsou ale kapitoly líčící osudy těch, které nacisté v táboře ani neinternovali, ale rovnou je nahnali přes blízkou hranici do Sovětského svazu. Tam je prošetřovaly orgány ministerstva vnitra (NKVD) a často jim nabízely sovětské občanství. Židé, kteří tuto nabídku odmítli, byli záhy deportováni do gulagů, kde přibližně polovina z nich zahynula. Ty, kteří sovětské občanství přijali a zůstali v okolí Lvova, zaskočil v létě 1941 útok německých vojsk a následné systematické vyvražďování Židů. Vilém Überreich zažil nacistický i sovětský lág, oba však přežil, takže mohl po letech srovnávat: „V německých lágrech, tam strážní a esesáci vězně přímo ubíjeli, stříleli, plynovali a spalovali. V sovětských táborech nucených prací to neměli zapotřebí, vězňové hromadně umírali, hynuli sami těžkou prací, hladem padali jako mouchy. V baráku bylo peklo. Lidé se na pryčnách tísnilo jako dobytek, umírali vleže, ve spaní. Mnoho vězňů večer ulehlo a ráno se již neprobudilo. Jejich spolunocležník to však neohlásil. Tajil to tak dlouho, jak jen bylo možno, neboť tak dlouho mohl dostat 300 gramů chleba mrtvého souseda. Stávalo se, že živý ležel s mrtvým i tři noci, než se na to přišlo.“ (s. 205)³

Barvitě příběhy pak Borák dokresluje strohými fakty. Série transportů z nádraží v Moravské Ostravě, Katovicích a ve Vídni přepravila v říjnu 1939 do Niska více než čtyři tisíce Židů. Velká většina z nich byla záhy nahnána do Sovětského svazu; nebezpečný přechod hranic, vyvražďování Židů po okupaci východní Haliče nacisty nebo pobyt v gulagu ovšem přežilo jen několik stovek osob. Asi tři sta padesát Židů, kteří přežili transport do Niska i pobyt v gulagu, pak vstoupilo do Svobodovy armády a účastnilo se s ní bojových operací, konce války se jich však dočkalo jen sto třiačtyřicet. Zhruba pětistovka Židů, které nacisté nezahnali do Sovětského svazu a kteří se mohli po zrušení tábora vrátit ke svým rodinám do protektorátu, se konce války nedožila, neboť sotva dva roky po návratu je nacisté do svých táborů deportovali znovu; tentokrát se však již nejednalo o nějaké „pokusné tábory“, jako byl tábor v Nisku, v němž zahynulo jen málo lidí, nýbrž šlo o „továrny na smrt“.

Mečislav Borák se snaží okolnosti transportů do Niska zasadit do širšího kontextu, díky čemuž se mu daří vysvětlit charakter „Akce Nisko“: v plánech nacistů šlo o nácvik budoucího vyvezení všech Židů z území, které dobudou. „Očištěny“ měly být především oblasti, jež se staly novými říšskými župami: Ober Schlesien, Wartheland a Danzig-Westpreußen. Začít se mělo s Židy z Katovicka, k nimž ovšem byli

3 Tomáš Pěkný v recenzi na tuto knihu (PĚKNÝ, Tomáš: *Kniha nejen o Nisku*. In *Roš Chodeš*, roč. 72, č. 4 (2010), s. 17) napsal: „Překvapením pro mnohé čtenáře bude asi popis nepředstavitelných poměrů ve stalinských koncentracích, které vězni přirovnávali k těm nacistickým.“ Z tohoto tvrzení by se mohlo zdát, že Borákova kniha přináší převratný pohled na fungování Sovětského svazu, o kterém se ovšem čeští čtenáři mohli dozvědět již v 60. letech z některých děl Alexandra Solženicyna vydaných v Československu.

přičlenění Židů z Ostravska, jejichž ekonomické zázemí bylo podle Boráka lepší, takže mohli snáze zajistit materiál i naprojektovat plány pro výstavbu táborových baráků. Do transportu nakonec nacisté zařadili také Židy z Vídně, prý na osobní Hitlerovo přání.

Ještě úspěšnější je autor ve snaze osvětlit faktory, jež vedly ke zrušení tábora v Nisku. Uvádí, že se především změnily priority nacistů, když ostatní dvě župy měly při odstraňování Židů dostat přednost před Katovickem, a jistou roli hrály také osobní či kompetenční spory mezi Adolfem Eichmannem, který řídil „Akci Nisko“, a generálním guvernérem okupovaného Polska Hansem Frankem, bez jehož vědomí Eichmann tábor v Nisku zřídil. Kromě toho Sověti snad protestovali proti vyhánění Židů na jejich území a pozitivní efekt přinesly intervence zahraničních průmyslníků, jejichž služby nacisté potřebovali. Podle Borákova zjištění byla „Akce Nisko“ navíc spojena s korupční aférou, jež nakonec dokonce vedla k zatčení velitele ostravského gestapa.

Další předností Borákovy knihy je snaha o pluralitu pohledů. Autor se snaží transporty nahlížet nejen z perspektivy jejich organizátorů a na druhé straně obětí, ale také například očima niských starousedlíků. Stěžejní části knihy, druhá až sedmá kapitola, díky tomu nabízejí velmi poutavý a členitý obraz. Bohužel u první a poslední kapitoly však tato snaha konfrontovat různé pohledy a zařazovat je do kontextu selhává, což má dva hlavní důvody.

V prvé řadě je zde pohled obětí zúžen prakticky jen na Židy z Moravské Ostravy a okolí. V první kapitole se autor obsáhle rozepisuje o podmínkách, v jakých tito Židé v letech 1938 a 1939 žili, což sice jistě umožňuje lépe si představit, z jakého prostředí byli moravskoostravští deportovaní vytrženi. Nemohu se však ubránit otázce, proč jsou Židům z Moravské Ostravy věnovány téměř tři desítky stránek, zatímco katovickým Židům pouze stránky dvě a vídeňským dokonce jen jedna. Bylo by možné namítnout, že českého čtenáře budou nejvíce zajímat osudy deportovaných z českých zemí, tato argumentace by ovšem platila jen pro české vydání, a nikoli již pro vydání anglické.

Kontext vyprávění je navíc místy příliš široký a nesouvisí přímo s problematikou transportů. Markantní je to zejména tehdy, když autor rozebírá detaily Eichmannova dopadení, souzení a popravy (s. 237–239). S těmito informacemi se český čtenář může snadno seznámit v jiných publikacích a v daném rozsahu tato pasáž tedy není pro Borákovu knihu nijak přínosná. Mnohem zajímavější by bylo věnovat tyto tři stránky otázce, jak se do procesu s Eichmannem promítla jeho role při organizování transportu do Niska. Ne zcela potřebné odbočky – psané snad s ohledem na laického čtenáře – pak odvádějí pozornost i na jiných místech (například při popisu situace na Ostravsku koncem třicátých let autor odbočuje k nařízení o přihlašování židovského majetku vydanému v dubnu 1938 v Německu nebo k detailům o příčinách vypuknutí „křišťálové noci“, která se ostatně Moravské Ostravy bezprostředně nijak nedotkla). Také po větě: „V únoru 1939 bylo Židům ve státních službách doporučeno, aby se ‘dobrovolně’ vzdali svých míst“ (s. 17), bych očekával informaci, jak se toto „doporučení“ dotklo Židů v Moravské Ostravě. První a poslední kapitola tak kolísají mezi dějinami v podstatě regionálními (příběhem

Židů transportovaných z Moravské Ostravy) a dějinami holokaustu (respektive analýzou jejich jednoho dílčího problému). Naštěstí toto váhání se projevuje pouze u zmíněných dvou kapitol.

Několik málo nedostatků ovšem Borákově práci nijak výrazněji neškodí. Kniha především poskytuje plastický obraz průběhu transportů, zřízení tábora, nahnání Židů do Sovětského svazu, života v tamních gulazích i účasti přeživších ve Svo-bodově armádě. Tento obraz mohl vzniknout jen díky tomu, že autor shromáždil – a mnohdy sám natočil – řadu pamětnických výpovědí. Je to o to cennější, že tyto výpovědi představují v mnoha případech jediný zdroj poznání některých důležitých skutečností. Barvitému vyprávění židovských osudů pak dodává historický fundament Borákova analýza místa transportů do Niska v plánu „konečného řešení židovské otázky“ a příčin zrušení tohoto „pokusného“ tábora. Celou knihu uzavírá zamyšlení nad (ne)potrestáním viníků tragédie tisíců Židů; škoda jen, že ke konkrétním jménům nacistických strůjců transportů do Niska autor nepřipojil jména těch, kteří rozhodli o deportaci Židů do sovětských gulagů.